

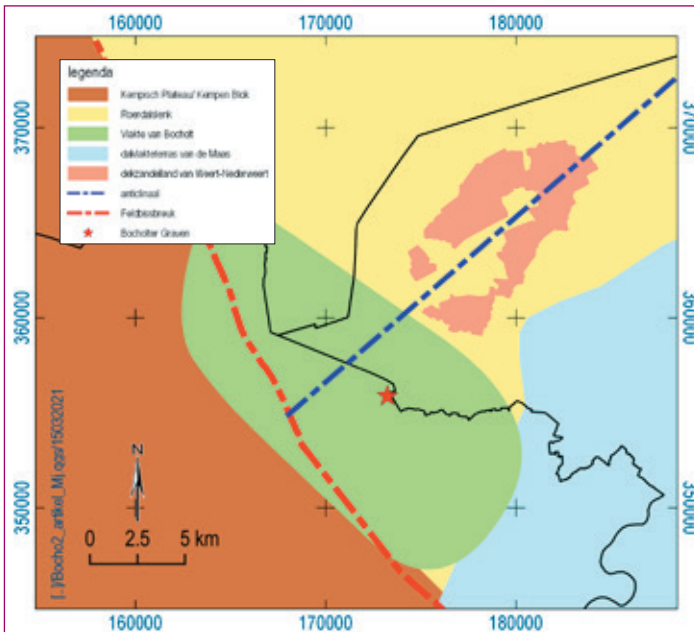
Bocholter (opge)Graven

Archeologisch onderzoek
van een landweer in
Bocholt

Marlien Janssens

Afb. 1 De ligging van het onderzoeksgebied (rode lijn) aan de Belgisch-Nederlandse grens (digitaal ontsloten via Opentop.nl).

Afb. 2 Landschappelijk kader (bewerkt naar Hiddink 2010, 18, fig. 3.1).

De Bocholter Graven vormen een serie grachten, op de grens van het Belgische Bocholt en het Nederlandse Stramproy (afb. 1). Door egalisatie in de twintigste eeuw is van de grachten en bijbehorende wallen vrijwel niets meer aan het maaiveld herkenbaar. Door jarenlang speurwerk van de heemkundekring van Bocholt en Stramproy is echter gebleken dat het gaat om een belangrijk archeologisch relict op een landschappelijk en bestuurlijk strategische plek. Om de kennis van het complex uit te breiden, behoud in situ van de Bocholter Graven te garanderen en om ontsluiting van de site voor het publiek mogelijk te maken, is archeologisch onderzoek uitgevoerd op twee percelen waar op basis van de naspeuringen van de heemkundekringen sporen in de ondergrond te verwachten waren.¹

Doel van het onderzoek was om te achterhalen in hoeverre grachten nog gaaf bewaard zijn in de bodem en wat de verschijningsvorm, de datering en de vegetatie ter plaatse is. Het historisch-archivalisch en archeologisch onderzoek bleken in hoge mate complementair, waardoor een reconstructie kon gemaakt worden van de verschijningsvorm van het complex, de datering en fasering, en dit met minimale bodemversturende ingrepen. Het onderzoek heeft aangetoond dat het systeem toe te schrijven is aan een gefaseerd landweerdecomplex op de grens van het Prinsbisdom Luik en Gelre/Gullik en dat teruggaat tot de late vijftiende eeuw. Het onderzoek vormt daarmee de wetenschappelijke onderbouwing in het kader van de revitalisering van de Bocholter Graven door Regionaal Landschap Kempen en Maasland.² De Bocholter Graven, hoewel niet (grootscha-

lig) gravend onderzocht, vormt tevens een belangrijke sleutelsite voor toekomstig onderzoek om opgravingsresultaten te kaderen.

Natuurlijke corridor

Het onderzoeksgebied ligt in de Vlakte van Bocholt (afb. 2), een lager en natter gebied in het tektonisch dalingsgebied van de Roerdalslenk, gelegen tussen twee hogere en drogere tektonische stijgingsgebieden: het Kempisch Plateau/ Kempen Blok in het westen en de Peelhorst in het oosten. De Feldbissbreuk³ markeert de overgang van het Kempisch Plateau naar de Roerdalslenk. Ten zuidoosten van de lijn Molenbeersel-Ell ligt de pleistocene stroomvlakte van de Maas.

Een restant van een zeer oude gesteenteplooiing in de ondergrond, een zogenaamd anticlinaal, zorgt voor de aanwezigheid van een hogere rug binnen de lagergelegen Roerdalslenk. Hierdoor zijn oudere (lemige) zandafzettingen dicht naar het oppervlak gestuwd, wat leidt tot een slechte ontwatering van het omringende gebied: in het zuidwesten de Vlakte van Bocholt en in het noordoosten uitlopers van de Peel.⁴ Het onderzoeksgebied bevindt zich op de zuidelijke flank van deze hogere rug die een droge corridor vormt, op de overgang van het Kempisch Plateau naar de Roerdalslenk, een van nature strategische ligging. Ten noorden van het onderzoeksgebied wordt de hogere rug doorsneden door uitlopers van de Tungelroysebeek, waardoor het onderzoeksgebied als het ware de toegangspoort vormt tot een kleinere zandrug die doorloopt tot aan Stramproy en waarbij de beek een natuurlijke grens vormt.

1 Gezien de ligging op Vlaams grondgebied, is het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de Code van Goede Praktijk. Het archeologisch onderzoek was niet opgelegd vanuit een vergunningssysteem omdat de terreinen niet ontwikkeld werden; het betrof een archeologisch onderzoek vanuit een wetenschappelijke vraagstelling.

Zie ook: <https://loket.onroerendergoed.be/archeologie/rapporten/eindverslagen/98/bijlagen/178>

2 Informatie hierover is te vinden op de website: <https://grensgevallen.eu/>

3 Breuklijn tussen het tektonisch stijgingsgebied Kempisch Plateau en het tektonisch dalingsgebied Roerdalslenk.

4 Hiddink 2010, 19-20.

Het begin van de speurtocht

De Bocholter Graven zijn sinds 2013 onderwerp van onderzoek, geïnitieerd vanuit de heemkundekring Bocholt. Middels archiefonderzoek, luchtfoto-analyses, bewerkingen van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (DHM) en geofysisch onderzoek is de nodige informatie verzameld over de aard, omvang en ouderdom van de Graven.

Bij een aantal oudere inwoners was de Bocholter ‘graven’ nog bekend. Tot einde van de jaren 1960 waren er op het perceel ten noorden van de Napoleonsdijk, dat nu in eigendom is van Natuurpunt, nog kleine restanten van te zien. Diverse ooggetuigen omschreven deze als 1,7 tot 2 meter diep, aan maaiveld 5 tot 6 meter breed en op de bodem circa 1,5 meter breed. Conservator van het natuurgebied Stramp-rooierbroek, de heer Goossens, wist hier en daar in het perceel, aan de hand van de aard van de begroeiing ter plaatse, precies aan te duiden waar in de ondergrond de graven zich moeten hebben gesitueerd. Hij herinnerde zich ook dat er oneffenheden in de landbouwgrond zichtbaar waren aan de zuidzijde van de Napoleonsdijk (richting Abeek) en dus wijzend op restanten van grachten aan de zuidzijde van de weg.

Er is geen mondelinge overlevering van wat de graven eigenlijk waren en waartoe ze gediend hebben. Voor zover toen bekend, was er ook niets relevants over gepubliceerd. Opzoekingen in de Bocholter gemeenterekeningen en registers van de schepenbank maakten de leden van de heemkundekring nauwelijks iets wijzer. Hun nieuwsgierigheid werd pas goed gewekt bij bestudering van een kaart (Bonneblad) uit 1903/ 1908. Er waren enkele markante elementen op deze kaart die de aandacht trokken, vooral de vorm van de grachten.

Volgens de kaart bestond het noordelijk gedeelte van de graven uit drie grachten, waarbij er twee in een hoefijzervorm liepen (afb. 3). Studie van een Duitse stafkaart uit 1935, in combinatie met *cropmarks*⁵ op recente luchtfoto's toonde echter aan dat de hoefijzervorm een onnauwkeurige weergave was en dat in plaats daarvan de graven met een lichte knik in een punt lopen. Aan de zuidzijde van de Napoleonsdijk zijn geen grachten zichtbaar. Dit perceel is al lang als landbouwgrond in gebruik en alle sporen leken uitgewist.⁶ Een tweede element dat de aandacht trok was de lange rechte lijn van een dubbele gracht, die parallel liep met de graven, op de Belgisch-Nederlandse grens. Door de leden van de heemkundekring werd deze de Bocholter Graft gedoopt om verwarring met de Graven te voorkomen.⁷ De speurtocht naar de functie en ouderdom van de Bocholter Graven was gestart.

De archiefstukken uitgeplozen

In 2016 is een artikel verschenen waarin uitvoerig wordt ingegaan op de ‘vergeten geschiedenis van de Bocholter Graven’.⁸ Op basis van archiefonderzoek en kaartstudies wordt in dit artikel inzicht gegeven in de functie en ouderdom van de Bocholter Graven. Daarbij wordt, zoals ook eerder genoemd, een onderscheid gemaakt tussen de westelijk gelegen Graven en de oostelijker gelegen Graft. Geutjens beargumenteert dat het complex van grachten een landweer vormde, met als doel een grens af te bakenen. Om het ontstaan en gebruik van landwieren te begrijpen, worden kort de politiek-militaire ontwikkelingen in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd in de Zuidelijke Nederlanden, het prinsbisdom Luik en Bocholt geschetst.

5 Verschil in begroeiing ter plaatse van de grachten.

6 Geutjens 2016, 13-15.

7 Geutjens 2016, 16.

8 Geutjens 2016.

Afb. 3 Uitsnede Bonneblad uit 1903 (ontleend aan topotijdreis.nl), geplot op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (ontleend aan Geopunt). De rode lijn duidt de ligging van het onderzoeksgebied aan. De Graven liggen links, de Graft rechts. Deze laatste wordt doorsneden door de Lossing, een diep uitgegraven afwateringskanaal.

Afb. 4 Uitsnede van de kaart van de Meijerij door Verhees, circa 1794, digitaal ontsloten via Historische Atlas Noord-Brabant. De rode lijn duidt de ligging van het onderzoeksgebied aan, op de grens van het Land van Luik, Gelre en Thorn. Verder westelijk ligt het Hertogdom Brabant.

In de middeleeuwen maakte Bocholt deel uit van het Land van Loon en later van het Prinsbisdom Luik. In de volle middeleeuwen werd het Heilig Roomse Rijk gekenmerkt door talrijke kleine 'heerlijkheden' en hertogdommen, zo ook de heerlijkheid Bocholt vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw. De lokale heren trachtten hun bezittingen uit te breiden en hun macht te vergroten. Hoewel de bestuurlijke versnippering bleef voortbestaan, werden de bestuurlijke eenheden geleidelijk groter. Waar het graafschap Loon rond 1020 slechts de streek rond Borgloon omvatte, was tegen 1200 een groot deel van de Belgisch-Limburgse heerlijkheden terecht gekomen onder het graafschap. In 1366 werd het graafschap Loon ingelijfd bij het prinsbisdom Luik (afb. 4), waarbij de bisschop niet alleen kerkelijke macht had, maar ook wereldlijke. Hoewel het graafschap geleid werd door de prinsbisschop, bleef het voortbestaan. De oude instanties en indelingen werden in stand gehouden, maar op regionaal

niveau kondigden zich wel roerige tijden aan.

Voordat Bocholt een vrijheerlijkheid werd, stond het rechtstreeks onder het gezag van de graaf van Loon. Die moet wel een plaatsvervanger hebben aangesteld om zijn belangen in Bocholt te verdedigen, maar we weten niet of deze plaatsvervanger in Bocholt verbleef. Vroeger werd door de graven een baljuw benoemd, een gerechtspersoon die bevoegdheid had over verschillende vrijheerlijkheden. Of dat ook het geval was voor Bocholt, is niet bekend.

De heer van Bocholt was oorspronkelijk leenman van de graaf van Loon, en later van de prinsbisschop van Luik. Al was de heer de grootste gezagsdrager op alle gebied, toch had hij een zeer zware dubbele verantwoordelijkheid. Enerzijds had hij de belangen van de graaf van Loon of de prinsbisschop van Luik te verdedigen, anderzijds moest hij zich houden aan de vrijheden die de heerlijkheid genoot en aan zijn ridderplichten ten opzichte van zijn onder-

danen. De heer koos het bestuur, bestaande uit de schout en de schepbank. De schout was in feite zijn plaatsvervanger. Hij werd door de heer aangesteld en voor het leven benoemd. Dat de schout zo machtig was, was te wijten aan de vele langdurige afwezigheden van de heer. Buiten zijn rechterlijke macht had de schout ook militaire macht. Hij moest zorgen voor het behoud van orde en vrede, voor de bescherming van de heerlijkheid en voor de handhaving van het gezag van de heer. Het construeren van een landweer zal dan ook geïnitieerd zijn geweest door een schout. Een bekende familie die het schoutsambt bekleedde waren de Van den Steens, in 1633 vader Gerard en in 1672 zoon Godfried Gerard. Na de Van den Steens kreeg Bocholt schouten die minder machtig waren en die dikwijls niet in het dorp verbleven.⁹

In de vijftiende eeuw was het prinsbisdom Luik één van de mogendheden in de Lage Landen, ingeklemd tussen het hertogdom Brabant in het westen, Gelre in het oosten (afb. 4) en het koninkrijk Frankrijk in het zuiden, elk met hun eigen territoriale ambities.¹⁰ Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, kreeg dankzij het strategische huwelijk met Margaretha van Male in 1369 de kans om onder meer het hertogdom Brabant aan het familiebezit toe te voegen. Hoewel de Bourgondiërs Luik niet konden toevoegen aan hun bezittingen, slaagden ze er wel in om prinsbisschoppen te installeren die hen goed gezind waren. Daardoor lag het prinsbisdom nadrukkelijk in de Bourgondische invloedssfeer. De stad (en steden in het prinsbisdom) Luik verzetten zich hardnekkig tegen de aanhechtingsplannen van de Bourgondische hertogen.

Met het huwelijk van Maria van Bourgondië

in 1477 met Maximiliaan van Oostenrijk, de latere keizer van het Duitse Rijk, kwam Bourgondië en het prinsbisdom Luik onder de Oostenrijkse Habsburgers. De onlusten gingen door, met de successieoorlog in het prinsbisdom Luik, aangejaagd door Frankrijk (1482-1490) en de Gelderse (onafhankelijkheids)oorlogen (1477-1482 en 1494-1499, 1502-1543).¹¹

In de zestiende eeuw wist Karel V een groot deel van de Nederlanden onderdeel te maken van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, de Zeventien Provinciën. De Luikse bisschop beheerste de linkeroever van de Maas, tussen Maastricht en Roermond. Op de rechteroever lagen de gebieden van de hertog van Gulik en die van Kleef. Voor het overige waren de Maasoevers ten noorden van Maastricht geheel in Bourgondisch-Habsburgs bezit.¹²

In het midden van de zestiende eeuw heerste in de zuidelijke en oostelijke provincies een crisis, die hand in hand ging met een grote maatschappelijke onrust. Philips II, zoon van Karel V, koning van Spanje en heer van de Nederlanden, besloot de orde met harde hand te herstellen: hij wilde, net als zijn vader, het bestuur van de Nederlanden moderniseren en centraliseren. Het harde bewind van Philips stuitte al spoedig op verzet. Philips was bovendien overtuigd katholiek en fel gekant tegen de opkomst van de protestantse kerken (de 'Hervorming') in de Nederlanden. Door zijn beleid joeg hij verschillende bevolkingsgroepen tegen zich in het harnas. Het was Willem van Oranje, een hoge edele en lid van de Raad van State, die zich opwierp als leider van de rebellerende gewesten bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Ondanks de aanvankelijke neutraliteit kreeg het land van Luik veel te verduren van doortrekkende troepen, wanneer het openlijke conflict begon tus-

9 <http://www.noordoost.be/geschiedenis-bocholt/index.php>

10 Ubachs 2000, 92.

11 Ubachs 2000, 134-135.

12 Ubachs 2000, 168.

sen Willem van Oranje en Spanje, met de eerste overtocht van de Maas door Willem in 1568 en de tweede inval van Oranje in 1572. Troepen marcheerden geregeld door het Loonse/Luikse platteland, vlak terrein dat als het ware een makkelijke passage vormde richting het strategische bolwerk Maastricht. De Maas was een belangrijke transportweg voor noordwaarts trekkende legertransporten van het Spaanse leger en later voor de zuidwaarts trekkende Staatsen. Verder liep ook een aantal belangrijke verbindingswegen naar het westen. Plunderingen door Hollandse en Spaanse troepen waren schering en inslag. Het platteland heeft daarna nog geweld gezien tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668), Hollandse Oorlog of Frans-Nederlandse oorlog (1672-1678), Negenjarige Oorlog (1688-1697), Spaanse Successieoorlog (1701-1713) en Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748).¹³

Prinsbisschop Gerard van Groesbeek riep in 1572 de weerbare mannen op in zijn prinsbisdome. Om het onverdedigde Luikse land toch enigszins te beschermen moesten alle gezonde mannen tussen 21 en 60 jaar wapens aanschaffen en zich klaar houden om uit te rukken. De dienstplichtigen met een kapitein aan het hoofd, waren de landelijke tegenhanger van de stedelijke milities. Bij de slag van Sint-Nikolaasdag 1648 op de Meeuwerheide, waar deze huyslieden van een groot aantal Kempische en Maaslandse dorpen door Lorreinse –door Spanje ingehuurde- troepen vernietigend werden verslagen, had Bocholt zeventien doden te betreuren.¹⁴

In de laatste decennia van de zestiende eeuw trokken al dan niet muitende troepen herhaaldelijk op rooftocht. Door de voortdurende opeisingen en plunderingen konden vele

dorpelingen hun gemeentebelastingen niet meer betalen, waren verplicht hun goederen te verkopen, en vervielen in armoede. Door de vaste garnizoenen van Weert, Stevensweert en Diest, en door Spaanse muiters (Unie van Hoogstraten) werd een jaarlijkse schatting geëist. In 1584, 1585 en 1586 werden in Bocholt huizen geplunderd en in brand gestoken. Het waren ook jaren van misoogst, met hongersnood tot gevolg. Op de hongersnood volgde de pest. In 1641, 1648, 1651 en 1654 werd het naburige Sint-Huibrechts-Lille overvallen en geplunderd. In 1648 verwoestten de Spanjaarden de Damburg in Bocholt. Inkwartieringen in 1693, 1712 en midden achttiende eeuw in Sint-Huibrechts-Lille zorgden voor veel overlast. In 1789-1790 opereerde bovendien in Bocholt een bokkenrijdersbende; de bekentenissen van Lucia Truyers leidden tot de aanhouding van de bende en de hoofdman Arnold van Geleen; een aantal leden werden op de Galgenberg te Reppel opgehangen.¹⁵

Bovenstaande beknopte beschrijving van het “kampperk” Limburg in de vijftiende tot achttiende eeuw doet haast vergeten dat de plattelandsbewoners in de schaduw van het oorlogsgeweld ook trouwden, baarden, werkten, bouwden, feestten, kortom leefden.¹⁶ Deze kant van het verhaal is heel moeilijk om boven water te halen. Het staat echter buiten kijf dat het dagelijkse leven sterk gekleurd werd door de continue schrik voor rondzwervende huurlingen en –in hun kielzog- hongersnood en ziektes. De meeste lokale vermeldingen van troebelen dateren vanaf de late zestiende eeuw. Heer, prinsbisschop, schout, schepenbank en burgemeesters moeten de nodige maatregelen hebben getroffen, onder meer door de oprichting en het onderhoud van schansen en landwe-

13 Ubachs 2000, 255.

14 Keijers 2009: 23-24; Ubachs 2000, 171-173.

15 Ontleend aan Inventaris Onroerend Erfgoed erfgoedobject 121907 en <https://sites.google.com/site/hetgraafschaploon/geschiedenis-in-beeld/loonse-miserie-kroniek/>

16 Ubachs 2000, 173.

ren en het bijeenroepen van de huyslieden, maar daarnaast ging ook het gewone (grens) dorpsleven door, onder meer met continue grenstwisten over oneigenlijk gebruik van de gemene gronden.

De archieven hebben verschillende puzzelstukjes opgeleverd betreffende de Bocholter Graven, waarbij het de uitdaging was om ze tot een samenhangende interpretatie aaneen te passen in dit woelige tijdskader.

In de toponymie van Bocholt wordt in 1639 'den achtersten creijel graef' vermeld.¹⁷ Op een kaart uit 1714, teruggaand op een origineel van 1654, betreffende een 'afbeeldinghe der Limiten van [...] Breij, Beeck, Gerdingen en Reppel tegens [...] Stramproeij op het broeck Urlo' staat onder andere 'den bouckholts graft' aangegeven.¹⁸ Deze kaart werd gebruikt bij grensgeschillen over het gebruik/ misbruik van de woeste gronden, gemeenschappelijke heidegronden waar de inwoners heide konden maaien, turf konden steken of schapen en runderen laten grazen. In 1441 zijn grenstwisten opgetekend tussen Loonse dorpen, waaronder Bocholt, Beek en Bree enerzijds en Stramproy, Neeritter en omgeving anderzijds, met zelfs doden tot gevolg. De prinsbisschop moest persoonlijk tussenbeide komen, waarbij toen heel gedetailleerd grenzen zijn vastgelegd, onder andere op basis van getuigenverklaringen. Een aantal van deze getuigenverklaringen had betrekking op een landweer die 53 jaar eerder was opgericht 'uit vriendschap voor en op verzoek van de grondheren van Stramproy en omgeving, onder andere omwille van het feit dat de Loonse (Luikse) gezagdragers in dispuut waren met de Rijnsche Heren (vermoedelijk een tijdelijke alliantie van Gelre en Gullik tegen

Loon/ Luik) en als hun koeien werden gestolen, werden de koeien van Stramproy en omgeving in die roof ook meegenomen. Om die reden is deze landweer hier aangelegd'.¹⁹

Op het einde van de zestiende eeuw namen de Bocholtenaren maatregelen om het dorp af te sluiten voor vreemde troepen. Hiertoe werden (reeds eerder?) grachten gegraven en slagbomen geplaatst op de wegen. Een tekst uit 1760 haalt aan: 'Anno 1585 juny is verdragen tusschen de gemeijntenaeren dat men souden mogen kappen drij boomen, ten minste schade, om de selve te gebruijcken als barieren op de grensen van de jurisdictie van Bocholt, alwaer in die tijden grachten op de frontieren waren opgeworpen, en maer eene vaert voor eene karre open bleef, om de voors. boomen te hangen als barieren en also Bocholt te sluijten voor partijen troepen en andersints'.²⁰ In de oudste overgebleven burgemeestersrekeningen van Bocholt, te dateren in 1603, staat te lezen 'Item is int Creyel aen den achtersten overboem (slagboom) van sloet gemaect, cost st. 17'.²¹ Beide teksten zijn cruciaal omdat we hier mogelijk de omslag zien van de Graft naar de Graven. Vóór 1585 lagen blijkbaar al grachten op de (Belgisch-Nederlandse) grens. Gezien de meer westelijke ligging van de Graven, verder verwijderd van de grens, lijkt het waarschijnlijk dat de Graft bedoeld wordt. Waar de Graft, zoals eerder beargumenteerd, een functie had als grensmarkering, is het in 1585 genoemde verdedigingsstelsel (dat mogelijk al voor die tijd ingericht is) bedoeld om controle te verkrijgen over een toegangsweg tot Bocholt en die zo nodig af te sluiten. Niet toevallig zijn de Graven georiënteerd op een knik in de Napoleonsdijk, die kan teruggaan op een S-vormig verloop van de weg alhier, om het verkeer te vertragen en te con-

17 Geutjens 2016, 17.

18 Geutjens 2016, 16.

19 Geutjens 2016, 20; Geutjens 2017.

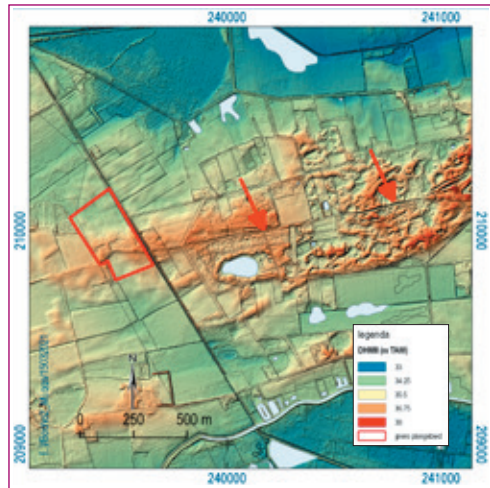
20 Schansen in Limburg, Bocholt, ontleend aan <https://sites.google.com/site/glschansen/home/bocholt>

21 Geutjens 2016, 17.

troleren. Voor de plaatsing van de Graven werd optimaal gebruik gemaakt van de strategische mogelijkheden die het natuurlijk landschap bood. Op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen is namelijk te zien dat deze zich positioneert op het hoogste punt van de langgestrekte west-oost verlopende zandrug (afb. 5). Neefjes beschrijft dat de landweer ligt op de plaats waar de rug een versmalling kent, waardoor vroeger verkeer zich hier op het hoogste punt van de rug moest concentreren omdat aan weerszijden van de rug moeilijk begaanbare moerassige gebieden lagen.²² Dat het om een eeuwenoude route gaat, blijkt uit het voorkomen van talrijke banen met karrensproten (afb. 5).

Tegelijk met het plaatsen of vernieuwen van de slagbomen met slot, worden door de dorpsbewoners, met toelating van de prinsbischop, dorpsschansen opgericht. In de Antwerpse Kempen, Nederlands Limburg maar vooral in het noordelijke deel van het graafschap Loon zijn er meer dan 200 bekend. De schansen gaven doorgaans voldoende bescherming voor de plattelandsbevolking en hun vee tegen kleinere, doortrekkende bendes. Op historische kaarten én in het veld zijn ze nog deels bewaard.²³ Ook Bocholt had (na de fusie met Kaulille in 1977) twee schansen, de Lechterschans (Voortweg-Weerterweg; het ging om een gemeentelijke instelling), en de Kaulillerschans of Rakerschans (Raakstraat). De oudste burgemeestersrekeningen waarin de schansen vermeld worden gaan terug tot 1603.^{24 25}

Het moment dat de Graven zijn ontstaan, kunnen we niet precies herleiden uit de archieven. In ieder geval waren zij er al in 1585, want de Graft lag op dat moment al een hele tijd in het landschap. Hoewel de strategische ligging

Afb. 5 Uitsnede Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (ontleend aan Geopunt). De rode pijlen duiden karrensproten van de route over de dekzandrug naar Stramproy aan.

van de Graft misschien niet zo optimaal was als deze van de Graven, lijkt het voor de hand liggend dat men deze toch ook ging betrekken in het verdedigingssysteem.

In de periode 1693-1695 vinden grote herstellings-/ onderhoudswerkzaamheden plaats, zo blijkt uit de Bocholter burgemeestersrekeningen, waarin melding wordt gemaakt van betalingen voor graafwerkzaamheden, die aanzienlijk geweest moeten zijn, aangezien ze werden gecoördineerd door een legerkolonel uit Luik en het om grote bedragen ging.²⁶

In de achttiende eeuw verloren de Graven, tezamen met de schansen hun betekenis en geraakten ze in de vergetelheid.

Een eerste non-destructief veldonderzoek is uitgevoerd in 2016 op initiatief van ARK Natuurontwikkeling en de heemkundekring

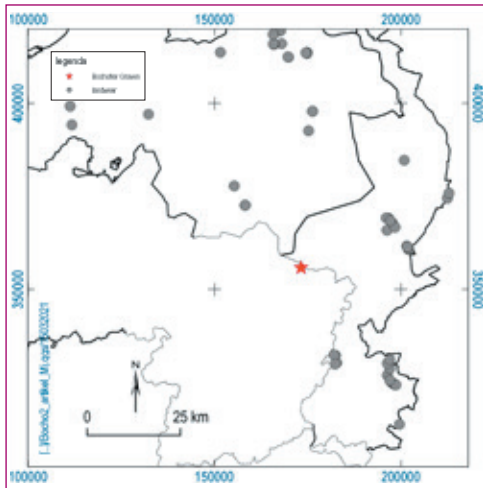
22 Neefjes 2019, 4.

23 Keijers 2009.

24 Mondelinge mededeling L. Geutjens

25 Schansen in Limburg, Bocholt, ontleend aan <https://sites.google.com/site/glschansen/home/bocholt>

26 Mondelinge mededeling L. Geutjens

Afb. 6 Archeologisch onderzochte landweren in Vlaanderen en Zuid-Nederland (ontleend aan ARCHIS3).

van Bocholt en Stramproy. Het grondradar-onderzoek bevestigde de ligging van de graven zoals op de oude luchtfoto's en kaarten visueel werd vastgesteld en gaf tevens een indicatie van de diepte van de originele grachten.²⁷

Archeologisch onderzoek

In de laatste 10 jaar is meer archeologische belangstelling gekomen voor landweersystemen.²⁸ Gravende onderzoeken zijn uitgevoerd in Nederlands Limburg, Noord-Brabant en slechts eenmaal in Vlaanderen (afb. 6). De aangetroffen resten kunnen helpen om de Bocholtse resten te kaderen.

Ze dateren vooral uit het midden van de veertiende tot het midden van de vijftiende eeuw. Best bekend zijn de zogenaamde grenslandweren, die de grenzen van de toenmalige vorstendommen, van nabij maar ook op grotere afstand, over een lengte van vaak verschillende kilometers volgen. Bij de aanleg van de landweren wordt slim gebruik gemaakt van reeds aanwezige natuurlijke of door de mens gemaakte obstakels, met als doel met een verminderde inspanning toch een volwaardige onafgebroken verdedigingslinie te realiseren.²⁹

De basisopbouw van een landweer bestond meestal uit een centrale wal, geflankeerd door wijde grachten, waaruit de aarde voor de wal kwam (afb. 7). Voorbeelden van deze typerende opbouw zijn naast Bocholt, ook te vinden in Heesch-De Hoef, Zeeland-Voederheil, Gemert-Doonheide, Veldhoven-Poelen Koningshof, Dommelen-Lage Heide en Kesseleik-Lankerd.³⁰ Het omgekeerde, een gracht-wal-grachtsysteem, is aangetroffen in Brunssum-Schutterspark en Heerlen-Heerlerheide.³¹ Het archeologisch bodemarchief toont echter een grote variatie, zelfs binnen één en dezelfde landweer, wat te wijten is aan lokale verschillen in bodem, grondwaterstand en dergelijke.³² Voorbeelden zijn Heesch-De Hoef (systeem van greppel-wal-greppel en kuilen en daarnaast kuilensysteem) en 's-Hertogenbosch-Reitscheweg/ Amerikastraat, een combinatie met enkele en dubbele greppel.³³ Bij Schinveld-Rode Beek gaat het om een brede baan met greppels en karrensporen.³⁴ Meer uit-

27 Ontleend aan <https://grensgevallen.eu/> Er is geen verslag gemaakt van het grondradaronderzoek en er zijn ook geen bewerkbare meetgegevens beschikbaar.

28 Vóór die tijd werd landwerenonderzoek meer historisch geografisch benaderd (Brokamp 2007) en was de archeologische dataset ook niet zo groot en/of niet zo goed gedefinieerd. Het is pas na een aantal sleutelopgravingen (Berghem, Heesch, Gemert) en de synthetiserende en interdisciplinaire wallenbundel van de RCE (Groenewoudt & Verspay, 2012) dat archeologisch landwerenonderzoek in een stroomversnelling is gekomen.

29 Brokamp 2012: 105-110.

30 Van Wijk, Goossens & de Leeuwe 2007; Van Dijk 2013; Bosman 2007; Colijn & Sophie 2017; Moerman 2014; Modderman 1981.

31 Bouwmeester & de Kort 2011a; Bouwmeester & de Kort 2011b.

32 Groenewoudt & Verspay 2012, 51-52.

33 Van Wijk, Goossens & de Leeuwe 2007; Griffioen 2015.

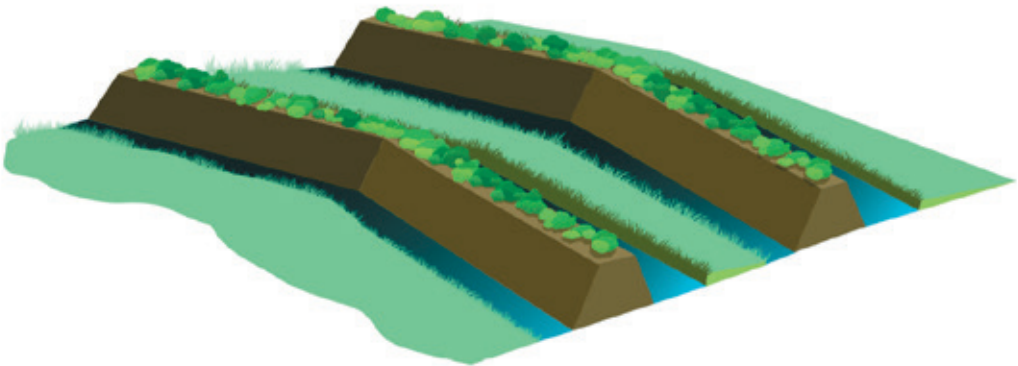
34 Brattinga & Knippenberg 2019.

gebreide systemen, bestaande uit een opeenvolging van wallen, grachten en stroken met palen zijn opgegraven in Oss-Hoogen Heuvel en Berghem-Piekenhoef.³⁵ Niet alle elementen zijn noodzakelijk gelijktijdig. Dankzij de stratigrafische positie van sporen (oversnijdingen) en lagen is bijvoorbeeld in Heesch en Gemert sprake van meerdere fasen binnen het landweersysteem. Dit getuigt van een langdurig gebruik en onderhoud. Zo wordt een deel van de landweer in Landgraaf nog steeds gebruikt voor recreatieve doeleinden, als wandelpad. De breedte van de landweersystemen varieert van 12-15 meter (Zeeland, Gemert, Berghem, Veldhoven, Ingelmunster) tot 45-60 meter ('s-Hertogenbosch, Oss, Kesseleik). De gedocumenteerde lengte varieert en is afhankelijk van de begrenzing van het onderzoek. In Zeeland, Oss, Heesch, Gemert is het tracé van de landwieren aldaar over enkele honderden meters gevolgd.

Om meer inzicht te krijgen in de vorm, omvang en opbouw van de Bocholter Graven is in 2017 een landschappelijk booronderzoek uit-

gevoerd, in combinatie met twee handmatig gegraven profielsleuven (afb. 8 en 10). De eerste sleuf is gegraven over de westelijkste van de Graven. In de sleuf is het noordoost-zuidwest profiel gedocumenteerd (profiel 121). De tweede sleuf is gegraven over de oostelijkste gracht van de Graft. In de sleuf is het oost-west profiel gedocumenteerd (profiel 231). In het profiel zijn verschillende lagen bemonsterd om dateerbaar en paleo-ecologisch materiaal³⁶ te verzamelen.³⁷

De gecombineerde resultaten van de boorraaien geven een goede dwarsdoorsnede van de grachten, de onderlinge afstand en de oriëntatie (afb. 9 en 11). Het detailinzicht in de opbouw van de grachten is echter verkregen aan de hand van de profielsleuven. Hierin is te zien dat lagen steil wegduiken en worden afgesneden, wat resulteert in een detail dat met behulp van boringen nooit te achterhalen is (afb. 12). Desondanks geven de boorresultaten een voldoende inzicht om de vorm, breedte en diepte van de afzonderlijke grachten globaal te begrenzen.³⁸

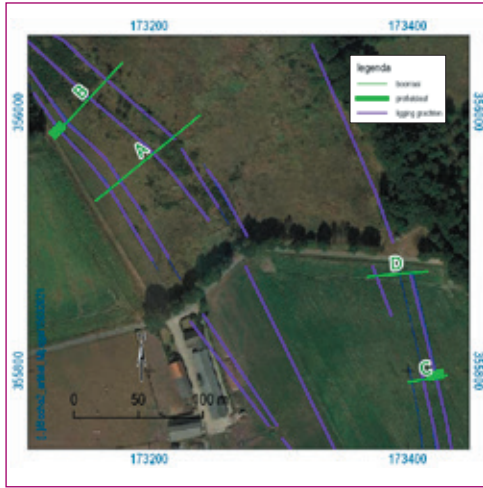
Afb. 7 Reconstructie van een landweer (ontleend aan <https://grensgevallen.eu/wp-content/uploads/2020/10/Folder-Bocholter-Graven-2020-web.pdf>).

35 De Leeuwe & Goossens 2006; Van Hoof & Jansen 2006.

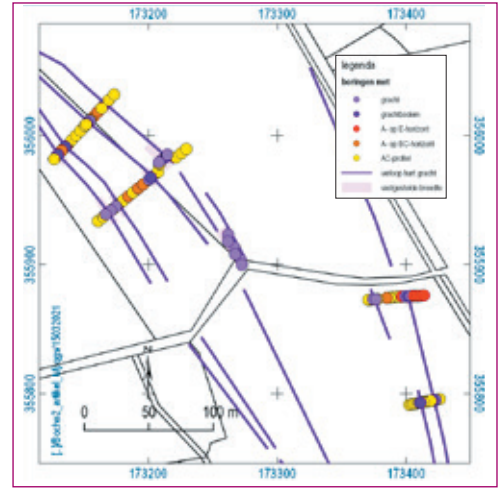
36 Resten van hout, zaden, vruchten, pollen, vaak in verkoolden toestand aangetroffen.

37 Ellenkamp 2017, 15.

38 Ellenkamp 2017: 17.

Afb. 8 Ligging boorraaien en profielsleuven.

Afb. 9 Resultaten landschappelijk booronderzoek.

Bodemopbouw buiten de grachten

De grachten onderscheiden zich bodemkundig gezien sterk van de bodemopbouw buiten de grachten, waar meestal sprake is van een zogenaamd AC-profiel (afb. 9). Het gaat dan om een (donker)bruingrijze, zwak humeuze, bewerkte zandige bovengrond (A-horizont/bouwvoor) die via een strakke (door ploegen ontstane) grens overgaat in de licht (grijs)gele C-horizont.

Ter hoogte van de Graven is plaatselijk tussen de A- en C-horizont een dun (10 cm) restant van een BC-horizont aangetroffen (afb. 9). Een dergelijke horizont is het resultaat van humusinspoeling en vormt daarmee een indicatie dat hier oorspronkelijk een humuspodzolgrond voorkwam. Het restant van de BC-horizont toont aan dat de podzol hier waarschijnlijk is afgetopt, aangezien de bovenliggende B- en E-horizonten ontbreken. De gebiedsbeheerder en agrariër hebben bevestigd dat in het gebied sinds de jaren 1970 egalisatie (van de voormalige wallen) en afslagging hebben plaatsgevonden. Gezien de beperkte

diepte waarop de C-horizont is aangetroffen (soms amper 10 cm –Mv), is er naar verwachting tenminste 30 cm bovengrond verdwenen. Dit wordt ook bevestigd wanneer de bodem wordt vergeleken met het profiel ten zuiden van de Napoleonsdijk, waar plaatselijk een vrijwel intacte humuspodzolgrond is aangeboord (afb. 9). Deze wordt gekenmerkt door een grijze, uitgeloopte laag waar onder invloed van het percolerend regenwater humus en ijzermineralen zijn uitgespoeld (de E-horizont) en daaronder een donkerbruine laag waar de opgeloste humus en ijzer weer zijn ingespoeld (de B-horizont). Deze gaan via een BC-horizont over in de C-horizont.³⁹

Bodemopbouw in de grachten van de Graven en de Graft

Ten opzichte van de AC-profielen vertonen de grachten een compleet andere bodemopbouw. Om te beginnen is de ongeroerde C-horizont pas veel dieper aangetroffen, tussen circa 1 meter tot meer dan 2 meter beneden maaiveld. Aangezien

³⁹ Ellenkamp 2017: 18, 25.

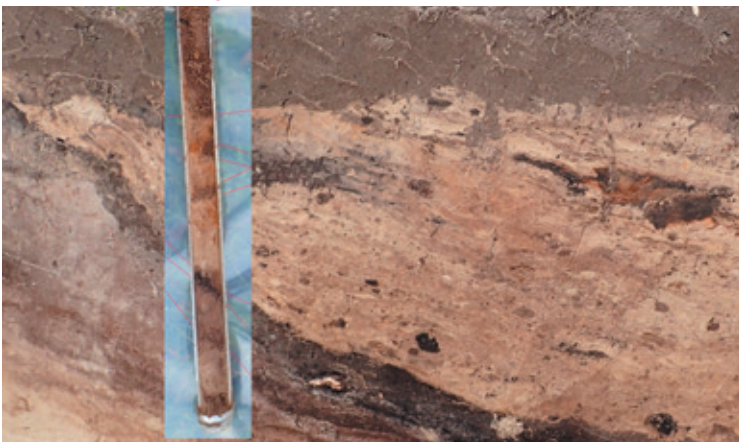

Afb. 10 Het handmatig uitgraven van profielsleuf 121. In het midden is de geel gevlekte jonge opvulling zichtbaar. De bruine band onderaan, bestaande uit humeus materiaal, markeert de bodem van de gracht (foto: R. Ellenkamp, RAAP).

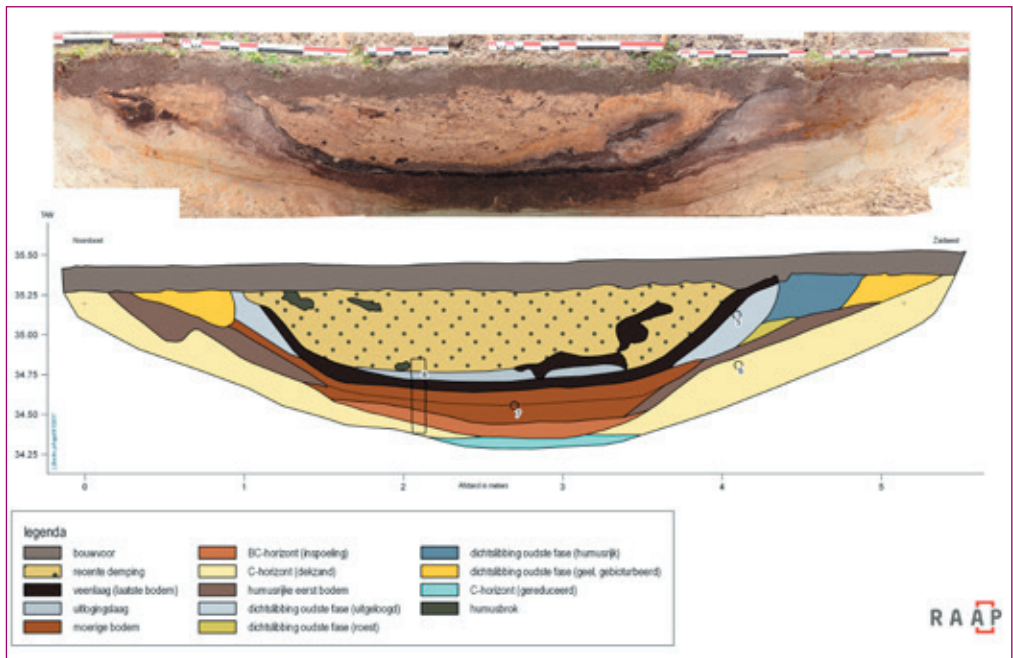

Afb. 11 Interpretatie raai A (van west naar oost).

boring

Afb. 12 Detail van profiel 121, met daarop geprojecteerd een boring op dezelfde locatie, om te illustreren hoe klein de steekproef van een boring is en dus hoe lastig de interpretatie. Met de bruine lijnen is globaal het verloop van de lagen aan weerszijden van de boring tot in het profiel aangegeven (foto: R. Ellenkamp, RAAP).

Afb. 13 Profiel 121.

de bovengrond waarschijnlijk enige decimeters is afgetopt, heeft de oorspronkelijk bodem van de gracht waarschijnlijk nog dieper beneden maaiveld gelegen.

In de boringen is onderscheid gemaakt in globaal vier lagen waarmee de grachten zijn opgevuld. Aan de hand van het gedocumenteerde profiel 121 van de Graven, was het mogelijk deze lagen nader te interpreteren (afb. 13).

Onder de bouwvoor is eerst een gevlekt pakket bruingeel zand met zand- en humusbrokken aangetroffen. Vanwege de relatief lichte kleur, het ontbreken van sedimentaire structuren en het voorkomen van grote brokken zand en humus, is deze laag geïnterpreteerd als de meest recente demping. Waarschijnlijk betreft het de grond die ooit is uitgegraven en op wallen is gegooid en in de jaren 1970 met een bulldozer weer terug in de

grachten is geschoven om deze te dempen. Als gevolg van het meermaals grondverzet kenmerkt het pakket zich door brokken en vlekken. De jonge datering blijkt ook uit het feit dat in dit pakket plastic is aangetroffen en onderin een colaflesje.

Onder de recente demping is een zwart-bruinige venige laag aangetroffen, waarin duidelijk bladresten herkenbaar waren. Gezien deze kenmerken en de stratigrafische positie, is deze laag geïnterpreteerd als de bodem van de gracht op het moment dat deze werd dicht geschoven. Deze bodem is circa 2 meter breed en bevindt zich op een diepte van circa 1 meter beneden maaiveld. Op deze bodem heeft zich lange tijd organisch afval opgehoopt van de vegetatie die op wallen (en in de gracht) groeide. Om te kunnen bepalen wanneer de ophoping van het organisch materiaal is begon-

nen, is een OSL-monster⁴⁰ genomen in het zand net onder de bodem.⁴¹ Daarnaast is een pollenbak geslagen om meer inzicht te kunnen krijgen in de aard van de vegetatie die op en rond de grachten stond op het moment dat deze open lag.⁴² In profiel 121 (afb. 13) is goed te zien dat een deel van de venige bodem als brok in de recente demping is ingebed. Waarschijnlijk is de veenlaag bij het dichtschuiven geraakt en zo onder in de vulling terecht gekomen.

De veenlaag vormt echter niet het diepste punt van de gracht. Daaronder komt namelijk nog een in kleur van (bruin)grijs tot (grijs)geel variërend pakket zand. Aangezien de laag minder humeus is, heeft het niet langdurig de bodem van de gracht gevormd, dus is het geïnterpreteerd als een vullingslaag. Kenmerken die wijzen op menselijk grondverzet (brokken, vlekken, etc.) ontbreken, daarom is de laag geïnterpreteerd als een natuurlijke dichtslibbing/opvulling van de gracht. Waarschijnlijk betreft het materiaal dat van de wallen de gracht is ingespoeld of gewaaid en de gracht zo heeft opgevuld. Deze opvulling heeft een aanzienlijke tijd voort kunnen duren aangezien de laag plaatselijk meerdere decimeters dik is. Dit wijst op een verminderde functie en een verminderd onderhoud van de gracht gedurende deze periode. Aangezien deze lagen van bovenaf worden doorsneden, is de gracht op een later moment toch weer uitgediept en in gebruik genomen. Hiervan getuigt ook de bovenliggende bodem.

Tot slot is onderin de gracht opnieuw een humeuze laag aangetroffen. Deze is geïnterpreteerd als de oudste bodem van de gracht, aangezien de laag (via een BC-horizont met humusinspoeling) overgaat in de C-horizont.

De bodem onderscheidt zich van de bovenliggende jongere bodem doordat met het blote oog geen plantenresten herkenbaar waren. Wel is een microgelaagdheid waargenomen in een afwisseling van humeuze en zandige laagjes. Dit duidt op natte omstandigheden. Mogelijk was de gracht deels watervoerend, temeer omdat de gracht ook was ingegraven tot in de gereduceerde C-horizont. Het diepste punt van de bodem ligt op circa 1,2 meter beneden maaiveld en is daar circa 1 meter breed. Om meer grip te krijgen op de aard van de vegetatie en de ouderdom van de laag zijn een pollenmonster en OSL-monster genomen.⁴³ Om enig zicht te krijgen op de ouderdom van het sediment waarin de gracht is ingegraven, is ook een OSL-monster⁴⁴ genomen uit de onderliggende C-horizont.⁴⁵

Evenals bij de Graven, onderscheidt de bodemopbouw in de grachten van de Graft zich sterk van de omringende AC- en podzolprofielen. De gracht laat zich het best traceren door het vrij abrupt wegduiken van de C-horizont. Tussen de bouwvoor en de onderkant van de gracht is wederom sprake van een gelaagde opbouw, waarmee de grachten zijn opgevuld. Het dikke pakket recente demping, zoals bij de Graven waar de wallen in de grachten zijn geschoven, is in deze grachten minder uitgesproken. De meest recente demping lijkt eerder afkomstig van materiaal dat uit de nabijgelegen Lossing is gekomen en over de akker is uitgespreid en waarmee het maaiveld destijds is genivelleerd. Daardoor tekent zich onder de bouwvoor een laag af die als nazak geïnterpreteerd kan worden en na de ophoging met het materiaal uit de Lossing buiten het bereik van de ploeg is geraakt.

40 Het betreft monster 5.

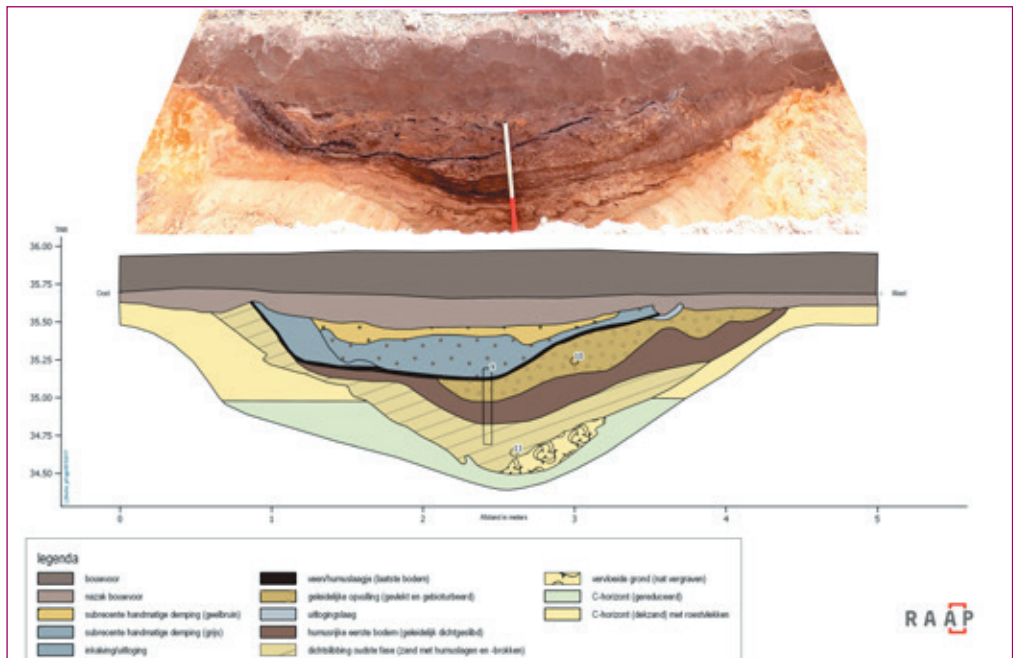
41 OSL = *Optical Stimulated Luminescence*. Deze dateringstechniek dateert het moment dat een sediment voor het laatst aan licht is blootgesteld.

42 Het betreft monster 8.

43 De pollenbak betreft monster 8; het OSL-monster betreft monster 7.

44 Het betreft monster 6.

45 Ellenkamp 2017: 19-20.

Afb. 14 Profiel 231.

De vulling naar beneden toont verder redelijk veel overeenkomsten met die van de Graven. In de boringen volgde na een grijs en bruineel pakket (zwak humeus) zand, een donkerbruine sterk humeuze laag die als de bodem van de gracht is geïnterpreteerd. Deze bodem is ook in de profielsleuf waargenomen (afb. 14). Het betreft de bodem van de gracht zoals die langdurig heeft opengelegen en waarop zich organisch materiaal heeft opgehoopt. Evenals bij de Graven is de bodem van de Graft met ingewaaid of ingespoeld materiaal afgedekt geraakt en op een later moment nog een keer uitgediept. In die uitdieping is in de profielsleuf een organisch laagje aangetroffen. Dit was de bodem van de gracht, op het moment dat deze definitief werd gedicht. Om inzicht te krijgen in de tijdspanne die lag tussen

de onderste bodem en het uitdiepen zijn een pollenmonster en OSL-monster genomen.⁴⁶

Toch bleek de onderste organische bodem niet het diepste punt van de gracht. In boring 73 werd in de hoofdgracht al een aanwijzing gevonden dat ook een deel van wat als C-horizont geïnterpreteerd werd, nog tot de grachtvulling behoorde. Het zand had hier weliswaar de gele kleur van de C-horizont, maar was gevlekt en bevatte enkele brokken. Dit vermoeden werd bevestigd in de profielsleuf, waar onder de humusrijke bodem van de gracht een bruineel pakket zand met humuslaagjes en -brokken werd vastgesteld. Waarschijnlijk betreft dit materiaal dat relatief kort na de ontgraving van de gracht op de bodem terecht is gekomen. Uit de oriëntatie van de laagjes in dit

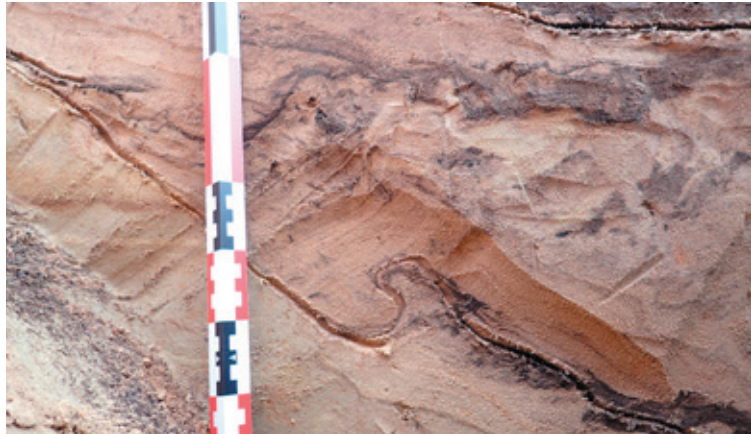
46 De pollenbak betreft monster 9; het OSL-monster betreft monster 10.

pakket (maar ook in bovenliggende pakketten), lijkt af te leiden dat de vulling vanaf de westzijde is gekomen. Dat voedt de gedachte dat aan die zijde de wal heeft gelegen, dus (evenals bij de Graven) ingeklemd tussen twee grachten. Om grip te krijgen op de ouderdom van deze eerste opvulling is een OSL-monster genomen.⁴⁷

De absolute bodem van de gracht gaat echter nog dieper, want onder de eerste opvullingslaag zijn kenmerken gevonden die duiden op vervloeiing van de grond (afb. 15). Dat wil zeg-

gen dat hier in natte omstandigheden gegraven is, waardoor het waterverzadigde zand niet of nauwelijks kon worden weg geschept en weer van de schep afvloeide. Hierdoor zijn bol- en spiraalvormige patronen in het zand ontstaan. Dat dit wel degelijk het gevolg is van menselijke activiteiten en niet van natuurlijke processen, blijkt uit het feit dat onder deze laag in de gereduceerde C-horizont spitsporen zijn aangetroffen (afb. 16). Vanwege de droogte was het tijdens het veldonderzoek mogelijk om tot deze diepte te graven, maar ten tijde van de aanleg

Afb. 15 Onderin de gracht zijn spiraalvormige patronen te zien die duiden op vervloeiing van het zand, als gevolg van graafwerk in natte omstandigheden, onder de grondwater-spiegel (foto: R. Ellenkamp, RAAP).

Afb. 16 Rechthoekige bruingrijze spitsporen op de bodem van de gracht in de gereduceerde C-horizont (foto: R. Ellenkamp, RAAP).

47 Het betreft monster 11.

van de gracht moet hier dus al grondwater hebben gestaan. Dit is opnieuw een aanwijzing dat de grachten mogelijk (periodiek) watervoerend waren.⁴⁸

De spitsporen vormen niet de enige concrete aanwijzingen dat de mens in het gebied gegraven heeft. Bij de aanleg van de profielsleuf over de Graft (profiel 231) is buiten de aftekening van de gracht in het vlak nog een grondspoor aangetroffen (spoor 1, afb. 17 en afb. 18). Het spoor tekende zich af direct onder de bouwvoor, op een afstand van circa 20 cm ten oosten van de insteek van de gracht. Hoewel het spoor werd doorsneden door twee lineaire verstoringen als gevolg van landbouwkundig woelen, was duidelijk de ronde vorm herkenbaar (circa 40 cm in diameter). De grijze vulling vertoonde veel overeenkomsten met die van de gracht, waardoor vermoed wordt dat het spoor hiermee samenhangt. Mogelijk is het een struikelkuil. Deze komen vaak voor op de Brabantse zandgronden, schijnbaar meer dan in Zuid-Limburg en Vlaanderen. Ze worden aangetroffen in brede stroken en soms ook tussen de wallen en grachten in Zeeland, Gemert, Dommelen (paal- en struikelkuilen) en Kesseleik. In 's-Hertogenbosch, Oss, Berghem en Heesch gaat het om configuraties van paalkuilen, waarin dus houten palen hebben gestaan (afb. 19). Beide systemen zijn –voor zover bekend– niet beschreven in historische bronnen. Archeologisch zijn ze herkenbaar als donkere ronde grondsporen, waarin na couperen een afdruk van een oorspronkelijke houten paal (interpretatie: paalkuil) zichtbaar is, dan wel met een homogene, soms gelaagde vulling (interpretatie: struikelkuil).

Er is gesuggereerd dat de zogenoemde open kuilen waren die moesten helpen de opmars van ruitelij te vertragen, of als veekeuring gebruikt werden. Dit is echter onwaarschijnlijk in kale zandvlaktes waar zo'n ondiepe, openliggende kuilen na de eerste flinke regenbui al grotendeels zouden zijn ingezakt en dichtgeraakt met zand, tenzij de wanden gestut zouden zijn met bijvoorbeeld houten plankjes. Op de zandgronden waar de bodem wordt vastgehouden door wortels (van heide en grassen) kunnen kuilen wél jaren zichtbaar blijven. In de literatuur wordt ook een interpretatie als plantgaten van (doornige) struiken geschetst. Met name meidoorn en bijvoorbeeld braam vormen een serieus obstakel wanneer ze vergroeid zijn tot een dichte heg.⁴⁹ Een plantgat heeft nooit langdurig opengelegen. Het is open geschept en na het plaatsen van de plant direct weer gedicht met het materiaal dat even daarvoor is uitgeschept. Het resultaat daarvan kan nooit een egaal gevulde kuil zijn, zoals die bij profiel 231 is aangetroffen. Bovendien zou de vulling ook de kleur van de C-horizont moeten hebben waarin het gat is uitgegraven en niet de grijze kleur, zoals die bovendien ook in de dichtgeslibde gracht is aangetroffen. Verwacht wordt tevens dat de grens kuil-ongeroerde grond veel heterogener is vanwege de doorworteling van de geplante gewassen. Tot slot is de kuil vrij diep (15 cm beneden het vlak en daarmee 55 cm –Mv) en daarom minder geschikt om als plantgat te dienen. Bij het diep planten van jonge aanplant slaan de wortels namelijk niet aan.⁵⁰

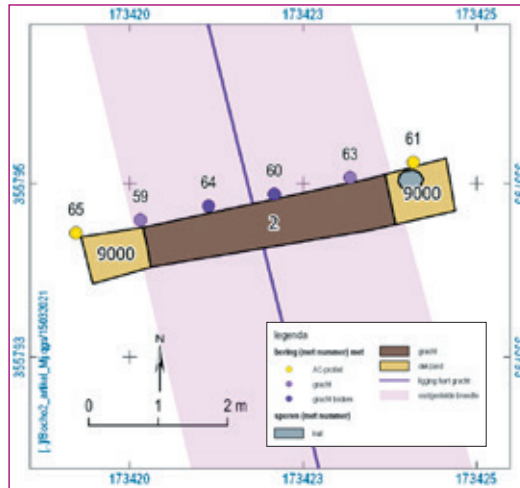
Op basis van de homogene vulling en de ligging destijds in een heidegebied, waarbij de wortels voor versteviging van de ontgraving

48 Ellenkamp 2017: 25-27.

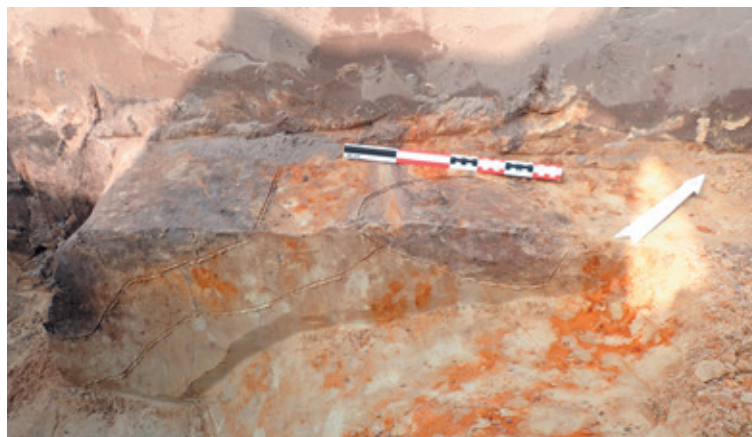
49 Groenewoudt & Verspay 2012, 51.

50 Ellenkamp 2017: 27-28.

Afb. 17 Vlaktekening met de struikelkuil en gracht in de profielsleuf 231.

Afb. 18 Coupe van spoor 1 (mogelijk struikelkuil), met links daarvan de insteek van de gracht (foto: R. Ellenkamp).

Afb. 19 In het Bomenpark in Heesch is een 65 meter lange reconstructie van de landweer gemaakt, met palen, wallen, greppels en heesters (ontleend aan <https://www.allemaalmaas-horst.nl/landweer-bomenpark-heesch>).

groep / omschrijving	M 8 aantallen	M 8 percentages	groep / omschrijving	M 8 aantallen	M 8 percentages
bos en struweel			grasland		
els	152	25,2	gras, mogelijk graan	1	0,2
berk	95	15,8	smalle weegbree	2	0,3
haagbeuk	1	0,2	grassen	75	12,5
hazelaar	46	7,6	ganzerik-type	3	0,5
niervaren-type	6	1,0	veldzuring-type	14	2,3
beuk	13	2,2	heide en hoogveen		
hulst	1	0,2	struikhei	99	16,4
liguster	1	0,2	veenmos	1	0,2
den	9	1,5	water en oever		
eik	22	3,7	waterweegbree	6	1
wilg	18	3,0	(groenalg)	2	0,3
linde	1	0,2	dotterbloem	5	0,8
iep	1	0,2	cypergrassen	5	0,8
akker en ruigte			fonteinkruid	2	0,3
alsem	2	0,3	egelskop	2	0,3
granen	10	1,7	(groenalg)	3	0,5
gerst/tarwe	3	0,5	(groenalg)	6	1
gewoon varkensgras	1	0,2	overig		
overige kruiden				49	8,1
schermbloemenfamilie	1	0,2	pollensom		
lintbloemige composieten	2	0,3		602	100
kruisbloemenfamilie	1	0,2			
walstro	1	0,2			
munt	2	0,3			
scherpe boterbloem	5	0,8			

Tabel 1 Resultaten pollenanalyse.

zorgden en er dus een kleiner risico was op dichtslibben, wordt het Bocholtse spoor dus geïnterpreteerd als struikelkuil. Gezien de interpretatie van de Graft als veekering voor de Stramproyse bureu zou de struikelkuil één van vele zijn met als doel om (samen met het gracht-wal-grachtsysteem) het vee aan de Stramproyse kant houden.

Pollenanalyse

Het pollenmonster uit profiel 121 is afkomstig uit een laag die ontstaan is tijdens het geleidelijk dichtslibben van de eerste fase van de gracht. De landweer bestond op dat moment dus al enige tijd. De resultaten staan weergegeven in tabel (tabel 1).

Op basis van de pollenanalyse zijn, behalve hulst en liguster, geen aanwijzingen voor doornige gewassen aangetroffen, zoals bijvoorbeeld braam, sleedoorn of andere Prunus-soorten. Het feit dat deze niet zijn aangetroffen wil echter niet zeggen dat deze er niet waren in de onmiddellijke omgeving. Dergelijke gewassen zijn insectenbestuivers en verspreiden hun stuifmeel daardoor slecht waardoor je dit stuifmeel met name aantreft op de standplaats van de struik zelf. Wel opvallend is het voorkomen van haagbeuk, hulst en liguster in het pollenspectrum. Ook dit zijn slechte pollenverspreiders en met name de laatste twee soorten komen niet vaak voor in analyses van pollen van archeologische onderzoeken. Het is goed voorstelbaar dat deze op of voor de wallen hebben gestaan, aangezien hiermee vrij ondoorringbare hagen zijn te creëren.

Bomen vormen met circa 59% het grootste aandeel van het pollenspectrum. Het bomenbestand bestaat voornamelijk uit els, berk en hazelaar, aangevuld met eik, wilg, beuk, den, linde en iep, waarbij els, berk, hazelaar, eik en wilg vermoedelijk als hakhout zal zijn gebruikt en beuk, linde en iep mogelijk als opgaande

bomen zijn aangeplant. Het op een aarden wal aanwezige (hak)hout kan eveneens een belemmering vormen voor de doorgang. Door het regelmatig kappen ontstaan dichte bosschages. Bijkomend voordeel is dan dat de wallen een leverancier zijn van broodnodig hakhout, zeker in een landschap dat gedomineerd wordt door uitgestrekte heidevelden en moerasgebied, waar wel te ontginnen hakhout voorhanden was, maar hetwelk moeilijker toegankelijk was. Het pollen van den is een echte windverspreider en is waarschijnlijk van verder aangevoerd.

Uit het relatief grote aandeel grassen en struikhei blijkt dat de omgeving vrij open is geweest (wat noodzakelijk zal zijn geweest bij een landweer) en deels bestond uit heidevelden. In het monster zijn tevens aanwijzingen gevonden voor akkerbouw in de vorm van graanpollen, waaronder gerst/tarwe. Hieruit blijkt dat in de directe nabijheid een akker aanwezig was, aangezien granen slechte pollenverspreiders zijn.

Ten slotte kan op basis van een aantal aangetroffen water- en oevergerelateerde soorten, waaronder dotterbloem en fonteinkruid alsmede ook groenalgen worden gesteld dat de gracht watervoerend is geweest, waarschijnlijk het hele jaar door aangezien fonteinkruid relatief diep water nodig heeft en niet tegen droogvallen kan.⁵¹

OSL-datering

De datering van landweren is en blijft problematisch en gebeurt het beste multidisciplinair. De geschreven bronnen moeten met de nodige omzichtigheid gebruikt worden: niet elke 'landweer' is ook daadwerkelijk een landweer. Bovendien hebben de teksten vaker betrekking op de bovenlokale grenslandweren; lokale initiatieven zijn minder vastgelegd op schrift of de teksten zijn minder makkelijk te vinden/ bestuderen. Archeologie kan een handje helpen.

51 Bijdrage van Y. Boekema in Ellenkamp & Janssens 2020.

Vondstmateriaal is meestal schaars: landwe- ren liggen in de regel op enige afstand van bewoond gebied, waardoor de kans dat er (dateerbaar) afval e.d. ter plaatse aanwezig is, klein is. Meestal is het vondstmateriaal, veelal aardewerkscherven, afkomstig uit grachtvul- lingen, maar deze kunnen honderden jaren na het daadwerkelijk gebruik als landweer, opge- vuld geraakt zijn. Onder andere in 's-Hertogen- bosch, Oss, Heesch, Zeeland, Gemert, Schinveld en Ingelmunster is de datering tussen de veertiende en de zestiende of zeventiende eeuw mede gebeurd met behulp van geassocie- eerde vondsten.⁵² In de boringen en proefput- ten van Bocholt zijn geen vondsten gedaan.

Eventueel kan houtskool in een oorspron- kelijk loopvlak onder de wallichamen of in grachtvullingen bemonsterd worden ten behoeve van ¹⁴C-datering. Het probleem is dan dat het niet zeker is of het houtskool de aanleg van het systeem dateert of een (veel) eerdere of latere gebeurtenis. Alleen tijdens het onder- zoek in 's-Hertogenbosch is ¹⁴C-onderzoek ver- richt, op de onderste, humeuze vulling van een greppel en op een restant van een houten paal, waarschijnlijk een onderdeel van de beschoei- ing van dit greppelsysteem. Uit de resultaten komt voor beide monsters een vrijwel iden- tieke datering naar voor. De houten paal heeft een datering tussen 1303 en 1417 en de vulling van de greppel een datering van 1309 en 1427.⁵³

Optically stimulated luminescence (OSL) is vaak de meest geschikte methode om een wal- lichaam of grachtvulling te dateren, omdat het

de tijd (aan de hand van de in mineraalkristallen opgeslagen radioactiviteit) meet die is verlopen sinds de bodem onder de wal of gracht heeft blootgestaan aan licht. Voorwaarde voor een goede datering is wel dat het sediment (direct) voorafgaand aan het opwerpen van de wal of de beginnende sedimentatie in de gracht vol- doende is verlicht, om de teller op 0 te zetten. In de geïnventariseerde opgravingen is deze methode nog niet ingezet. In Bocholt zijn twee monsters, één uit elk profiel, uitgewerkt.⁵⁴ Het resultaat van monster 11,⁵⁵ late vierde tot late negende eeuw, wordt niet representatief geacht: de datering is veel te oud in vergelijking met de verwachting. Het monster is genomen op de overgang van de dichtgeslibde oudste fase van de gracht en de C-horizont (vervloeid/ nat vergraven). Wellicht is het sediment onvol- doende belicht (partial bleaching). Relatief jonge (< 2000 jaar) sedimenten in natte omstan- digheden hebben een verhoogd risico hierop. Daarnaast/ tevens kan onvolledige belichting opgetreden zijn op de grachthelling, door inkal- ving van de zijkanalen.⁵⁶ Het resultaat van mon- ster 7,⁵⁷ late veertiende tot eerste kwart zes- tiende eeuw, ligt wel in de lijn der verwachting, gezien de periode van troebelen die voor de Bocholtse regio aanbreekt, in ieder geval vanaf de zestiende eeuw. Dit monster is afkomstig uit het midden van de grachtvulling; op basis van de stratigrafie van de lagen, zou het een derde opvullingsfase van de gracht betreffen. De date- ring in de late veertiende tot eerste kwart zes- tiende eeuw, geeft dan ook een zogenaamde

52 Griffioen 2015; de Leeuwe & Goossens 2006; van Wijk, Goossens & de Leeuwe 2007; van Dijk 2013; Bosman 2007; van der Linde 2013; Bruyninckx 2017.

53 Griffioen 2015, 23.

54 Door Luminescence dating laboratory van School of Natural & Social Sciences, University of Gloucestershire (contactpersoon: prof. P. Toms). Voor de locatie van monster 7 in het profiel, zie afb. 13, voor de locatie van monster 11 in het profiel, zie afb. 14.

55 Lab code GL 18070, datering 370-880.

56 Toelichting per e-mail door prof. Toms.

57 Lab code GL 18069, datering 1390-1530.

terminus ante que, een termijn waarvoor iets gebeurd is, voor de *aanleg* van (dit deel van) het landweersysteem, en bovendien een zogenaamde *terminus post quem*, een termijn waarna iets gebeurd is, voor de verdere opvulling van de gracht.

Eeuwenoude grens

Het systeem van de Bocholter Graft en Graven dat in omvang niet beperkt blijft tot de beide percelen aan weerszijden van de Napoleonsdijk, is één van de weinige archeologisch onderzochte landweren in Vlaanderen. Gezien de politiek-militaire geschiedenis van de regio zouden er zeker in Limburg nog meer landweren te vinden moeten zijn. Het probleem van herkenbaarheid in opgravingen speelt daarbij mogelijk een rol: als vooraf vanuit historische bronnen niet bekend is dat sprake is van een landweer, dan is een opgegraven gracht-wal-grachtsysteem van een houtwal of perceleeringsysteem niet te onderscheiden van een landweer.

De opbouw van (dubbel gracht-wal-gracht) systeem, met waarschijnlijk een zone van struikelkuilen, met een slagboom) en vegetatie (hakhoutbosjes en ondoordringbare hagen van haagbeuk, hulst en liguster) op de landweren is in grote lijnen bekend. Er zijn tal van opgravingen in Zuid-Nederland waarmee parallellen te trekken zijn. Doorgangen met extra bescherming, zijn aangetroffen in Berghem (herkenbaar door een derde strook palen in de vorm van een halve cirkel), Heesch (twee smalle openingen in de palenrijen, illegale doorgang of voetgangersdoorgang?), Kesseleik (diverse doorgangen) en Ingelmunster (opening circa 1,4 m breed).⁵⁸ Een verspringend gracht-walsysteem, dat dus niet in elkaars verlengde lag,

maar deels langs elkaar, zodat de doorgaande weg een S-vormig verloop had, is in Groningen vastgesteld⁵⁹ en wordt ook verwacht in Bocholt vanwege de knik in de Napoleonsdijk (afb. 20). Op deze plek moeten de in de literatuur genoemde 'barieren' geplaatst zijn om de weg naar Bocholt af te sluiten. Er zou bij de slagboom ook een wachthuisje of -hutje kunnen gelegen hebben.

Met alle puzzelstukjes voorhanden is bovendien een hypothetische datering en fasering mogelijk:

- 1389: landweer opgetrokken door Luik ter bescherming van het vee van de burens van Stramproy; deze wordt nu op basis van de voorliggende informatie geïnterpreteerd als de Graft;
- 1390-1530: OSL-datering van onderste grachtvulling van de Graven. Ergens in deze tijdperiode moet dit systeem tot stand zijn gekomen (afb. 20). Op basis van het politiek-militair kader zijn lokale troebelen te plaatsen vanaf de late zestiende eeuw, onder meer met plunderingen en brandstichting in Bocholt en Sint-Huibrechts-Lille. Het lokale strijdtoneel van Luik, Gelre en Bourgondië van de vijftiende eeuw ontsnapt aan onze blik;
- <1585: er lagen al grachten 'op de frontieren'; er wordt op basis van de voorliggende informatie vanuit gegaan dat hiermee de Graft wordt bedoeld. Op een gegeven moment (maar hoe lang vóór 1585 is niet bekend) zijn deze geïncorporeerd in Graven. Er is sprake van een westwaartse verplaatsing van de Graft: nabij de Napoleonsdijk ligt de flankerende gracht op ruim 20 m ten westen van de hoofdgracht;

⁵⁸ Van Hoof & Jansen 2006; van Wijk, Goossens & de Leeuwe 2007; Modderman 1981; Bruyninckx 2017.

⁵⁹ Brokamp 2012, 112.

Afb. 20 Detail van de Graven in de zestiende eeuw (reconstructie: U. Glimmerveen). De weg werd beschermd door slagbomen en maakte een knik. Er zal sprake geweest zijn van een uitkijkpost, bijvoorbeeld in een hoge boom, om een signaal te kunnen geven wanneer er vijanden naderen. Op de achtergrond is het woeste gebied van het Wijffelterbroek zichtbaar, dat erg ontoegankelijk was.

- 1585: ‘dat men soudén mogen kappen drij boomen, [...] en maer eene vaert voor eene karre openbleef [...]’; op basis van de voorliggende informatie verwijst dit naar de knik waarop de Graven georiënteerd zijn, beschermd door één of meer slagbomen (afb. 20). De periode 1585-1587 is ook een zeer troebele tijd met plundering, misoogst, hongersnood en ziekte. Aanvullende beschermingsmaatregelen waren blijkbaar aan de orde;
- 1603: oprichting schansen, Graven/Graft blijven waarschijnlijk ook in gebruik. Ook de periode 1597-1605 is een turbulente tijd waarin veel overlast was door muitende Spaanse en Staatse troepen;
- 1693-1695: grote werken aan Graven/Graft (mogelijk is de jongste uitdieping in beide profielen van de proefputten hiervoor het bewijs). Voor Bocholt zijn geen meldingen bekend, maar in onder meer Sint-Huibrechts-Lille is in 1693 sprake van overlast door inkwartering van troepen;
- Achttiende eeuw: uit gebruik en uit het collectieve geheugen (niet meer op historische kaarten);
- 1903: op historische kaart Graven hoefjervorm georiënteerd op dekzandrug; Graft 2 parallelle greppels richting Abeek;
- 1935: op Duitse stafkaart zijn de Graven in detail aangegeven. Deze ontdekking is het startsein geweest voor de speurtocht van de heemkundekring, die geleid heeft tot de ontdekking van de Bocholter Graven. In het kader van het project ‘Grensgevalen’ van Regionaal Landschap Kempen en Maasland vzw kan nu iedereen op speurtocht gaan naar de Bocholter Graven. Daartoe is een folder met kaart opgesteld die de geïnteresseerde recreant langs dit toch bijzondere monument voert (afb. 21).

Afb. 21 De Bocholter Graven zijn opnieuw helemaal aanwezig in het collectief geheugen (ontleend aan <https://grensgevallen.eu/wp-content/uploads/2020/10/Folder-Bocholter-Graven-2020-web.pdf>).

Literatuur

- Bosman 2007: Bosman, J., Archeologisch onderzoek. De landweer aan de Doonheide (gemeente Gemert-Bakel). Een opgraving in het onderzoeksgebied Doonheide - Noord, deelgebied A. Archeologisch Centrum Eindhoven rapport 12, Eindhoven 2007.
- Bouwmeester & de Kort 2011a: Bouwmeester, J. & J.W. de Kort, Waarderend onderzoek de Landgraaf, gemeente Brunssum, Amersfoort 2011a.
- Bouwmeester & de Kort 2011b: Bouwmeester, J. & J.W. de Kort, Waarderend onderzoek de Landgraaf, gemeente Heerlen, Amersfoort 2011b.
- Brattinga & Knippenberg 2019: Brattinga, J.J. & S. Knippenberg, Opgravingen te Schinveld-Rode Beek, gemeente Beekdaelen. Evaluatierapport, Leiden 2019.
- Brokamp 2007: Brokamp, B.T., Landweren in Nederland. Deel 1: Beschrijving & deel 2: Inventarisatie. Inventarisatie. Doctoraalscriptie in de Historische Geografie, Utrecht 2007.
- Brokamp 2012: Brokamp, B., Middeleeuwse landweren in Nederland, in: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius & H. Renes (red.), Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandse landschap. De stand van kennis, Amersfoort 2012, 105-118.
- Bruyninckx 2017: Bruyninckx, T., Archeologische opgraving Ingelmunster Nijverheidstraat (prov. West-Vlaanderen). Basisrapport. Rapportnummer 2017/21. Monument Vandekerckhove nv, Ingelmunster 2017.
- Coenen 2009: Coenen, J., Op de keper beschouwd: een geschiedenis van Weert, Weert 2009.
- Colijn & Sophie 2017: Colijn, J.E. & G. Sophie, Opgraving - variant archeologische begeleiding, Poelen Koningshof te Veldhoven. Antea Group Archeologie 2017/37, 2017.
- Van Dijk 2013: Dijk, X.C.C. van, Grenzen overschreden. Een landweer en een erf uit de Late Middeleeuwen in Zeeland, gemeente Landerd; archeologisch onderzoek: een opgraving. RAAP-rapport 2726, Weesp 2013.
- Ellenkamp 2017: Ellenkamp, G.R., Bocholter (opge)Graven, gemeente Bocholt (B). Landschappelijk booronderzoek met proefputten. RAAP-notitie 6130, Weesp 2017.
- Ellenkamp & Janssens 2020: Ellenkamp, G.R. & M.P.J. Janssens, Bocholter (opge)Graven, gemeente Bocholt (B). Deel I: Landschappelijk booronderzoek met proefputten. Deel II: Aanvullende bureaustudie. RAAP-notitie 6130, Weesp 2020.
- Geutjens 2016: Geutjens, L., De vergeten geschiedenis van de Bocholter "Graven" (deel 1). Tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Bocholt vzw: "Tussen Halt en Stop", jaargang 6, nr 1, april 2016, p. 13-21.
- Geutjens 2017: Geutjens, L., De Bocholter betrokkenheid. Tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Bocholt vzw: "Tussen Halt en Stop", jaargang 7, nr 1, april 2017, p. 20-28.
- Griffioen 2015: Griffioen, A.A.J., De grens tussen 's-Hertogenbosch en Rosmalen. Een archeologische opgraving aan de Reitscheweg en de Amerikastraat te 's-Hertogenbosch. ADC-rapport 3903, Amersfoort 2015.
- Groenewoudt & Verspay 2012: Groenewoudt, B. & J. Verspay, Wallen vanuit archeologisch perspectief. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius & H. Renes (red.), Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandse landschap. De stand van kennis, Amersfoort 2012, p. 41-54.
- Hiddink 2010: Hiddink, H., Opgravingen op Kampershoeck Noord bij Weert. Grafvelden en nederzettingen uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Volle Middeleeuwen, alsmede een middeleeuws of jonger kuilencomplex. Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 39, Amsterdam 2010.

- Van Hoof & Jansen 2006: Hoof, L.G.L. van & R. Jansen, Een landweer op de Berchse Heide. Verkennend en waarderend archeologisch onderzoek Berghem-Piekenhoef. Archol rapport 53, Leiden 2006.
 - Keijers 2009: Keijers, D.M.G., Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant. RAAP-rapport 1977, Weesp 2009.
 - De Leeuwe & Goossens 2006: Leeuwe, R. de & T.A. Goossens, De landweer van Hoogen Heuvel Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek. Archol Rapport 74, Leiden 2006.
 - Van der Linde 2013: Linde, C.M. van der, Prehistorische resten en een middeleeuwse landweer op bedrijventerrein Rode Beek. Resultaten van een archeologisch inventariserend proefsleuvenonderzoek te Schinveld, gemeente Onderbanken. Archol-rapport 211, Leiden 2013.
 - Modderman 1981: Modderman, P., De Lankerd bij Kesseleik, een landweer tussen het overkwartier van Gelre en het Land van Horne. In: Hoekstra e.a., Liber Castellorum, Zutphen 1981, p. 287 (Ontleend aan Brokamp, 2007 en Brokamp, 2012).
 - Moerman 2014: Moerman, S., Archeologische opgraving Lage Heide vindplaats 4, Dommelen. Gemeente Valkenswaard. IDDS Archeologie rapport 1590, Noordwijk 2014.
 - Neeffes 2016: Neeffes, J., Verkennend onderzoek Bocholter graven. Intern werkrapport. Overland, Wageningen 2016.
 - Ubachs 2000: Ubachs, P.J.H., Handboek voor de geschiedenis van Limburg. Maastrandse Monografieën 63, Hilversum 2000.
 - Van Wijk, Goossens & de Leeuwe 2007: Wijk, I.M. van, T.A. Goossens & R. de Leeuwe, Heesche landweren. Een laatmiddeleeuws verdedigingssysteem te Heesch (N.-Br.). Archol Rapport 88, Leiden 2007.
- <https://grensgevallen.eu>
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be>
 Het prinsbisdom Luik (1366 n.C. tot 1795 n.C.)
 (limburg.be)
<http://www.noordoost.be/geschiedenis-bocholt/index.php>
<https://sites.google.com/site/glschansen/home/bocholt>
<https://sites.google.com/site/hetgraafschaploon/geschiedenis-in-beeld/loonse-miserie-kroniek/>
<https://www.allemaalmaashorst.nl/landweerbomenpark-heesch>

ABSTRACT

Archaeological investigation of a 'landweer' at Bocholt, also known as Bocholter Graven

On the Belgian-Dutch border there is a system of ditches that, thanks to research by the Heemkundekring Bocholt and Stramproy, has been interpreted as a 'landweer' and given the name Bocholter Graven and Graft. Research of historical maps, aerial photographs and archive pieces has yielded several pieces of the puzzle regarding the interpretation, age, construction and maintenance of the 'landweer'. Archaeological research has allowed to determine the location and course of the ditches. The fillings were documented and sampled in two profile slots for OSL dating and pollen analysis. Based on all currently known data, two phases of the 'landweer' are assumed. The most easterly so-called Graft is considered the oldest phase, dating back to 1389 and erected in the context of local border disputes. The more westerly so-called Bocholter Graven are probably of a younger date, 15th or early 16th century. This defensive system was constructed during a period of great troubles for the Bocholt region, including the 'Tachtigjarige Oorlog'. This is also a period when the 'schansen', refuges for the population, were established.

With regard to the location of the 'landweer' in the landscape, the perfect place to construct a defensive system has been chosen, namely on a narrowing of an east-west oriented cover sand ridge, with a low-lying swampy, inaccessible area on both sides and the Aabeek lying to the south. This site is probably an ancient natural border, which has strongly determined the possibilities for land use and the location of the settlements and burial fields.